

DIATÉMA

Mathesiovo centrum východiště je možno v rámci Firbasovy teorie funkční perspektivy větné považovat za nejdynamičtější prvek tématu, pro který autor zavádí termín diatéma. Diatéma je zkoumáno na pozadí ostatních tematických, přechodových a rematických prvků věty. Jako podklad zkoumání zvolil autor Ælfricovu homilii „Sermo in Æpiphania Domini“ představující 450 vět souvislého prozaického textu ve staré angličtině. Text byl podroben kompletní analýze z hlediska funkční perspektivy. Tematické prvky se zvláštním zřením k diatématu byly zkoumány po stránce gramatické, sémantické a kontextové.

Gramatická analýza se týká především slovněpořádkových pozic diatématu ve srovnání s vlastním tématem a vlastním rématem. Statistické výsledky jasně ukazují, že z hlediska slovního pořádku je diatéma protějškem vlastního rématu. Z hlediska slovních druhů by se naopak dalo říci, že diatéma je protějškem vlastního tématu. Podle toho, kterou syntaktickou kategorií je diatéma vyjádřeno, je možno mluvit o subjekto-objektových a adverbialních diatématech. Tyto dvě skupiny jsou, jak se ukáže při dalším zkoumání, funkčně komplementární.

Sémantickou analýzou textu se dochází k tomu, že v tematické sféře věty se kromě diatématu a vlastního tématu objevují další tematické prvky, které jsou potenciálními diatématy či potenciálními vlastními tématy. Srovnání prvků v tematické a v netematické sféře věty ukazuje, že obě sféry mají společné obecné rysy v tom, že na jedné straně obsahují prvky, které tíhnou k tomu, aby byly v textu zachovány se stejnými sémantickými náplněmi (vlastní témata, vlastní přechody), a na druhé straně obsahují prvky, které tíhnou k tomu, aby byly reprezentovány stále novými sémantickými náplněmi (diatémata, vlastní rémata). Mezi těmito extrémny se „pohybují“ ostatní prvky, které se příklánějí k jedné či druhé straně.

Kontextová analýza je založena na Danešově myšlence tematické trasy. Celý text byl zpracován jako kontextový „flow-diagram“, kde kontextové vztahy mezi tematickými, přechodovými i rematickými prvky jsou zachyceny graficky. Diatémata jsou zkoumána z hlediska jejich předchůdců a následníků i z hlediska jejich účasti na vytváření tematických řetězců, které jsou nazvány hypertematickými. Výsledky kontextového zkoumání diatématu ukazují, že diatéma plní (a to přibližně stejnou měrou) tři základní funkce: (i) působí jako prostředník mezi prvkem, který se objeví v rématu a později se etabluje jako prvek tematický, (ii) přispívá k zachování prvku v tematických sférách následných vět, (iii) přináší nový aspekt tématu.

Kontextová analýza umožnila překročit rámec zkoumání diatématu a učinit některé závažné závěry týkající se postupu tematických sfér vět v celém textu. Firba-

sův pojem úzké scény je definován tak, že postup úzké scény je možno numericky i graficky (pomocí tzv. oscilogramu) zachytit pro celou délku zkoumaného textu. Analýza ukázala, že úzká scéna mluvčího/pisatele se ve svých parametrech liší od úzké scény posluchače/čtenáře v tom, že první scéna je širší a stabilnější než scéna druhá. Na základě kontextové analýzy je též definována široká scéna vztahující se ke zkoumanému textu. Její postup je graficky zpracován a vyjádřen v konkrétních počtech prvků. Prvky, které tvoří širokou scénu, je možno rozdělit do tří skupin: (i) tzv. věčná témata, (ii) dlouhodobá témata vztahující se k danému textu, (iii) krátkodobá témata, která tvoří periferii široké scény. V závěru autor předkládá charakteristiku firbasovských sémantických škál z hlediska jejich postupů ve zkoumaném textu.